

УДК 340.5.153

Кудін А. А.

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНА НА ПЕРЕХІДНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

У статті з'ясовано особливості правової системи України на сучасному перехідному етапі розвитку держави. Доведено, що це є інтенсивна наукова, громадська, політична, правотворча та правозастосовна діяльність наукових, публічних, громадських та приватних суб'єктів щодо повернення до традиційних та утвердження сучасних цінностей романо-германської правової сім'ї, що доповнюється прецедентами Європейського суду з прав людини на основі запозичення філософських правових засад справедливого відновлення прав свобод та інтересів приватних осіб, зокрема від свавілля з боку суб'єктів владних повноважень англосаксонської правової сім'ї.

Ключові слова: англосаксонська правова сім'я, держава Україна, права людини, правова система, романо-германська правова сім'я, справедливість, філософські правові засади, цінності Європейського суду.

The article clarifies the features of the legal system of Ukraine in the current transitional stage of development of the state. It is proved that this is an intensive scientific, public, political, law-making and law-enforcement activity of public, public and private entities to return to traditional and up-to-date values of the Romano-Germanic legal family, supplemented by European Court of Human Rights precedents, borrowing the philosophical legal foundations of the fair restoration of the rights of freedoms and interests of individuals, including from arbitrariness by the subjects of power of the Anglo-Saxon legal family.

Key words: Anglo-Saxon legal family, Human Rights, justice, Legal System, philosophical legal principles, Romano-Germanic legal family, state of Ukraine, values of the European Court.

Вступ. Україна активно розвивається, направляючи свої помисли до євроатлантичної спільноти. Останні десятиліття наше суспільство пережило значні потрясіння, а саме Помаранчеву революцію [1], Революцію Гідності [2], вітчизняну війну проти російського-терористичних військ [3]. Ці як позитивні, так і трагічні явища призвели до однозначного вибору вітчизняного громадянського суспільства як руху на шляху до Європейського Союзу та НАТО.

Разом із громадянським суспільством, що є природним, змінюється й права система України, яка переходить від псевдоцінностей соціалістичної правової сім'ї та східного православного світу на традиційні модернізовані до вимог сьогодення стандарти романо-германської правової сім'ї. На цьому шляху виникають як засадничі, такі і практичні виклики, які вимагають наукового, правотворчого та правозастосовного вирішення.

До проблеми наукових положень правової система Україна на перехідному етапі розвитку держави та практики їх реалізації зверталися вітчизняні на зарубіжні вчені А. Васильєв, Ю. Ведерніков, В. Галунько, П. Діхтієвський, Т. Джефферсон, О. Кузьменко, М. Лазаренко, А. Папірна, О. Петришин, О. Правоторова, Р. Фелікс, М. Цвік, А. Мерник, М. Мірошніченко, Р. Мухаєв, Є. Полянський, А. Павлів, Ю. Оборотов, О. Скакун, К. Степаненко, М. Хаустова, О. Чукаєва та ін. Проте вони безпосередньо проблем правової системи України на перехідному етапі розвитку держави не торкалися, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії природного права, теорії права, історії держави і права, а також вітчизняного законодавства з'ясувати особливості правової системи України на перехідному етапі розвитку нашої держави.

Результати дослідження. Необхідно погодитися із М. Мірошніченко, яка присвятила проблемі правової системи України вагому увагу у формі монографічного дослідження, що сучасну правову систему України необхідно розглядати як перехідну до нової історичної форми. Вихідною в опрацюванні концепції сучасної правової системи України має бути не ідея прискореного її формування як фактора регулювання правових процесів, засобу забезпечення демократизації суспільства в умовах незалежності

України, а ідея її трансформації в напрямку досягнення максимуму ефективності. Правова система є підсистемою суспільства, отже доцільно поняття «трансформація національної правової системи» розробляти в діалектичному зв'язку з поняттям «системна трансформація суспільства». Учена доводить, що правова система – це реально існуюча в часі, багаторівнева, субстанційна, функціонально-генетичною правова цілісність, що виявляє себе в циклічно-динамічних процесах неперервного розвитку й функціонування, має властивості, ознаки й особливості складних систем антропосоціокультурного типу, заснована на доктринальному консенсусі соціального й організаційного рівнів, діалектика яких демонструє глибинну внутрішню суперечність між природно-правовим і державно-правовим її початками [4].

Ми підтримуємо точку зору М. Мірошніченко, що сучасна правова система України перебуває на перехідному етапі від псевдосоціалістичної правової сім'ї, східної православної до повноцінних засад та інструментарію класичної та модернізованої романо-германської правової сім'ї. Адже права система України формувалася на більшості території нашої держави не безпосередньо шляхом запозичення кращих надбань німецької правової школи, а через призму імперських традицій Росії. Хоча треба зазначити, що ті українські землі, що належали до складу Австро-Угорської імперії, мали можливість використовувати надбання германської гілки романо-германської правової сім'ї безпосередньо. І зрозуміло, що значної шкоди правій системі України було завдано саме за часів входження українських земель до складу радянської імперії, де панувала правова система так званої соціалістичної правової сім'ї.

Соціалістична правова сім'я є однією з наймолодших правових сімей: її виникнення пов'язане з появою у XX столітті країн соціалістичного табору, проте наразі ця правова сім'я вже практично перестала існувати в Україні. Однак наша держава є правонаступницею УРСР, а відповідно правова система незалежної України почала своє формування саме з реально існуючих на період отримання незалежності правових відносин соціалістичної правової сім'ї. Правова система країн соцтабору за своєю природою належала до романо-германської правової сім'ї, але з утвердженням комуністичної ідеології відбулася поява самостійної сім'ї

права.

Головна особливість соціалістичної сім'ї права – це її базування на марксистському філософському вченні, яке зовсім не було аналогом філософських доктрин у західних країнах. Це було офіційне визнане вчення, і всяке інше вчення вважалося не лише помилковим, а й небезпечним, загрозливим для суспільного устрою. Право, за марксистською концепцією, – це знаряддя класової боротьби, що служить захисту інтересів панівного класу і збереженню вигідної для нього суспільної нерівності. Воно може бути визначене як сукупність суспільних норм, що регламентують відносини панування між правлячими і підлеглими класами в тій частині, в якій ці відносини не можуть зберегтися без опори на примусову силу добре організованої держави. Що стосується держави, то це організація панівного класу, за допомогою якої цей клас забезпечує придушення експлуатованого класу й охорону своїх інтересів. Держава була й залишається революційною. Завдяки цій марксистській точці зору право у країнах соцтабору трактувалося вельми своєрідним чином, і йому відводилася відмінна від західноєвропейської роль [5].

В окремих аспектах соціалістична правова сім'я зберігала риси романо-германської правової сім'ї. Норма права завжди розглядалася як загальне правило поведінки. Зберігалися система права та юридична термінологія. Але водночас нове ідеологічне наповнення внесло значні перетворення у структурні елементи, запозичені з континентального права. Основним джерелом соціалістичного права спочатку була революційна правосвідомість, а пізніше – нормативно-правові акти (закони), що закріплюють положення, в яких виражалася воля трудящих і всього народу, керованого комуністичною партією. Хоча насправді ці нормативно-правові акти швидше виражали волю та інтереси партійно-державного апарату. Панувало вузько нормативне розуміння права. Приватне право перебувало в тіні публічного права. Праву був властивий характер імперативу, воно було найтіснішим чином пов'язане з державною політикою, було її аспектом, забезпечувалося партійною владою та примусовою силою правоохоронних, а якщо необхідно – то й каральних органів. Судова практика не визнавалася джерелом права, їй відводилася

роль тлумача права. У країнах соціалістичної правової сім'ї контроль за конституційністю законів не провадився. Після розвалу світової соціалістичної системи, хоча її риси й досі збереглися на Кубі, у КНДР і Китаї, у правових системах цих країн відбулися істотні зміни [5].

Таким чином, після проголошення незалежності в Україні формується нова національна правова система. Вона очищена від комуністичної ідеології та партійно-догматичного нальоту. Орієнтиром спрямованості нова правова система вибирає сім'ю романо-германського права як найпоширенішу в західній Європі. Але поки що правова система України, перебуваючи в перехідному періоді, значною мірою зберігає риси колишньої соціалістичної правової сім'ї [5].

В умовах сьогодення М. Мірошніченко вважає, що правова система України орієнтована на аналіз зв'язків між рівнями і компонентами правової системи не в категоріях залежності чи інструментального забезпечення, а на принципах кооперації, і в такий спосіб забезпечує доктринальний консенсус між організаційним і соціальним її рівнями, а отже, може бути корисною в подальшому розвитку теорії правової системи в частині подолання наявної в літературі псевдодихотомічної суперечності правової системи як об'єкта дослідження, що виражається в дуалізмі понять «правова» і «юридична» та відмові від термінів «широке» та «вузьке» її розуміння. Вказує, що складність правової системи є не причиною, а продуктом її цілісності, джерело якої перебуває не в середині системи, а в сукупності зв'язків із зовнішнім середовищем. Дає можливість сформувати компактний термінологічний ряд для опису неперервного процесу генези в просторово-синхронному і процесуально-діахронному зрізах. Діалектика синхронії та діахронії відображає зв'язки функціонування і генези, які в онтологічному вимірі не можуть бути відокремлені; демонструє історичну спадкоємність між етапами, стадіями, фазами генези правової системи [4].

За соціокультурними (сутнісними) ознаками правова система кваліфікується як правова форма буття конкретного суспільства в етноментальній інтерпретації; як відображення загального рівня правового розвитку суспільства від потестарних форм його існування до цивілізаційних включно; як духовний вимір діяльності, специфіка якої на

відміну від фізичної чи біологічної дії включає в себе важливі в житті людини мову та інші духовні цінності, ментальні символи культури; як специфічну систему норм, принципів (і в соціальному, і в юридичному аспектах) – істотного компонента культури, який виражає значущі для суспільства і держави форми взаємодії людей, набуваючи завдяки юридичному (позитивному) праву офіційного статусу і загальнообов'язковості; як сума суспільних досягнень у правовому розвитку, вираженого в принципах соціального і юридичного права; як цілісна багаторівнева і багатофункціональна інформаційна система, здатна до саморозвитку і самоорганізації; як різновид соціально-правової пам'яті. Правова системи України в контексті генези структури правових систем – це підсистема суспільства, що є цілісним соціально-правовим, нормативно-регулятивним комплексом з відповідними соціально-юридичними межами правового впливу на соціум та правового регулювання ним, функціонує в чітко визначених територіально-державних (або політико-географічних) межах України, інтегрує найсуттєвіші риси українського права, а генеза правової системи є суттю вираження еволюції українського суспільства в рамках західної моделі соціокультурної регуляції з індивідуалістичними і приватновласницькими пріоритетами розвитку [4, с. 377-385]. На думку К. Степаненко, правова система України нині перебуває на піці інтеграційних світових процесів. Її можна схарактеризувати як систему перехідного типу, яку потрібно розвивати й конкретизувати знання про неї, вносити осмисленні пропозиції з приводу її вдосконалення шляхом відкидання недоцільних застарілих та рудиментів та наповнення її новими якісними чинниками, реальними в нашому суспільстві та прогресивними, до яких прагне українське суспільство [6].

Ми не можемо повністю погодитися із точки зору О. Чукаєвої, яка з посиланням на Ю. Оборотова пропонує виділити особливу правову сім'ю – євразійську, оскільки правова система України (зокрема Росії та Білорусі) дуже відрізняється від романо-германської правової системи, системи загального права та інших правових систем. На їх погляд, це пов'язано з тим, що розвиток правової системи України необхідно пов'язувати не з утворенням давньоруської або сучасної української держави, а зі становленням цивілізації, спочатку слов'янської, а потім – євразійської, у

якій більшою мірою наявний монголо-тюркський елемент, що був утілений у правову систему України, коли її території перебували у складі Російської імперії [7]. Однак підтримуємо запропоновані вченою напрямки вдосконалення правової системи України шляхом ефективної інтеграції української правової системи в систему європейського права; водночас виявляємо об'єктивні можливості створити реальний ефективний механізм правового регулювання з «європейськими стандартами» суспільних відносин у побудові демократичних інститутів у системі права й держави України. Це має стати основним напрямом розвитку компаративного права в Україні на сучасному етапі. Саме компаративне право є основним інструментом в аналізі можливостей забезпечення правових гарантій, існування реального правового розв'язання проблем державного управління, які виникають у сучасних суспільних відносинах України [8].

Слушною є точка зору А. Мерник, яка доводить, що на правову систему в умовах глобалізації покладаються найважливіші завдання: по-перше, легально-формальне закріплення відповідних глобалізаційних тенденцій, забезпечення входження держави у світове співтовариство; по-друге – керування глобалізаційними процесами стосовно конкретної держави, їх обмеження, спрямування в певне русло задля убезпечення від негативних наслідків, пов'язаних із неузгодженістю національної правової системи, її можливостей, зі світовими тенденціями, а також із небезпекою потрапити в руйнівну залежність від найбільш розвинених країн, зайнявши місце своєрідного придатка у світовому співтоваристві [9].

У свою чергу необхідно погодитися з точки зору М. Хаустової, що сучасна українська правова система є правовою системою перехідного типу, має статус правової системи перехідного типу, перебуває ще в стадії перехідного періоду і зберігає певні залишки попередньої, соціалістичної системи. Обраний шлях дозволяє прогнозувати поступове приєднання правової системи України до сім'ї романо-германського права після успішного завершення політико-правових реформ. [10].

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість формувати такі особливості щодо правової системи України на перехідному етапі розвитку держави:

- 1) не звертаючи увагу на будь-які потрясіння при входженні

українських земель до складу Російської, Австро-Угорської чи радянської імперій та Румунського королівства, правова система України завжди належала до германської гілки романо-германської правової сім'ї, зокрема виходячи з критерію, що основними джерелами права завжди визнавалися нормативно-правові акти;

2) треба зазначити, що унікальні прогресивні положення «Руської правди» у процесі історичного розвитку у складі іноземних держав призвели до того, що вони фактично були втрачені, а вітчизняна система права сформувалася на основі германської гілки романо-германської правової сім'ї, проте на більшості території України (крім Галичини, Закарпаття та Буковини, які входили до складу Австро-Угорської імперії) не безпосередньо, а через призму імперських традицій Росії та з урахуванням комуністичних псевдоцінностей, що існували в ній після приходу до влади більшовиків;

в умовах сьогодення наше суспільство рішуче відмовляється від всього російсько-імперського та комуністичного минулого, у повному обсязі це стосується й правової системи, з якої видаляються всі застарілі положення, і вона наповнюється європейськими цінностями та європейськими стандартами, побудованими на кращих цінностях і традиціях як романо-германської, так і англосаксонської правових сімей щодо забезпечення справедливості та ефективності правового захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб, зокрема від свавілля з боку держави.

Отже, особливостями правової системи Україна на сучасному перехідному етапі розвитку держави є інтенсивне її повернення до традиційних та сучасних цінностей романо-германської правової сім'ї, в першу чергу германської її гілки, яка доповнюється кращими положеннями французької гілки цієї правової сім'ї та судовими прецедентами Європейського суду з прав людини на основі запозичення філософських правових засад справедливого відновлення прав, свобод та інтересів приватних осіб, зокрема від свавілля з боку суб'єктів владних повноважень.

Список використаних джерел:

1. Помаранчева революція. Національні меморіальний комплекс героїв небесної сотні. Музей революції гідності. 2019. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/pomarancheva-revolyuciya>
2. Революція Гідності. Національні меморіальний комплекс героїв небесної сотні. Музей революції гідності. 2019. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-gidnosti>
3. Галунько В. Вітчизняна війна українського народу 2014–2015 рр. Науковий вісник публічного та приватного права. 2015. Вип. 2. С. 3-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2015_2_3
4. Мірошниченко М. Генезис правової системи України: теоретико-методологічний аспект: дисертація. 12.00.01. Київ: Університет «Україна», 2015. 432 арк.
5. Соціалістична правова сім'я. Васильєв А. Теорія права і держави: підручник. За загальною А. Васильєва. Київ, КНТ. 2010. URL: <https://lawbook.online/ukraine-gosudarstva-prava-teoriya/sotsialistichna-pravova-simya-72165.htm>
6. Степаненко К. Поняття та функції правової системи України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 2017. Ч. С. 24-27.
7. Оборотов Ю. Євразійська правова сім'я: перетворення нашого права. Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика : матеріали міжн. наук.-пр- акт. конф., присв. 4-й річниці Конституції України, 1–3 червня 2000 р.; Закарпаття, Україна. Ужгород, 2000. С. 195–198.
8. Чукаєва О. До проблеми типології правової системи сучасної України. *Juris Europensis Scientia*. 2019. № 4. С. 20-24.
9. Мерник А. Українська національна правова система в умовах глобалізаційних процесів. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 37-42.
10. Хаустова М. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси Державне будівництво та місцеве самоврядування Випуск 21. 2011. С. 64-75.
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. ст. 260.

12. Про забезпечення права на справедливий суд. Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 18, № 19-20, ст.132.
13. Виконання зобов'язань у практиці Касаційного цивільного суду. Ліга. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00658?an=1>
14. Цивільний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. ст. 356.
15. Романо-Германський тип (сім'я) правових систем. Скакун О. Теорія права і держави. 2018. URL: https://pidru4niki.com/1262091843012/pravo/teoriya_prava_i_derzhavi

УДК 342.9:347.963

Трунін Д. Ю.

СОЦІАЛЬНА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ТА ФАКТИЧНИЙ ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАГЛЯДОВОЇ ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано соціальну обґрунтованість та фактичний зміст адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення наглядової функції прокуратури в Україні. Здійснено науковий аналіз правової природи наглядової функції прокуратури як складової її правоохоронної діяльності та з'ясовано її місце в системі забезпечення законності й захисту прав людини. Наглядова функція прокуратури реалізується через здійснення контролю за додержанням законів органами, уповноваженими на проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового розслідування, а також при застосуванні заходів примусового характеру. Соціальна обґрунтованість такої функції визначається потребою підтримання балансу між державним примусом і гарантіями захисту прав і свобод людини. Виникнення наглядової діяльності зумовлене об'єктивними потребами суспільства щодо запобігання незаконному використанню владних повноважень і недопущення свавілля з боку суб'єктів державного примусу. Здійснено науковий аналіз філософсько-правових, кримінологічних та теоретико-правових засад соціальної